

MEMLEKETİMİZDE AZ TANINAN BİR ODUNSU BİTKİ

Dağ Çağlası (*Amygdalus arabica* Oliv.)

Yazan :

Doç. Dr. Faik YALTIRIK

İ.Ü. Orman Fakültesi, Botanik Kürsüsü

1965 yılında, Maraş dolaylarında yapmış olduğumuz bir botanik gezisi sırasında, *Spartium junceum* (Katırtınağı) 'a benzer küçük bir çalı dikkatimizi çekmişti. Altı yıl sonra, 1971 yılının yaz sonunda, Siirt yakınlarında aynı bitkiye rastgeldik. Her iki seferinde de bitki yapraklarını dökmüş, yapraksız (Resim 1,2) ve genç sürgünler yeşil renkteydi. Yaz ayları içerisinde bu kadar erken yaprak döken bu enteresan çalıyı tanımak maksadı ve merakı ile literatür araştırmasında bulduk. Türkçe literatürde bu bitki hakkında bir kayıta rastlayamadığımız halde, yabancı literatürden (Boissier, 1872; Post, 1932; Meikle, 1966; Browicz, 1969) bir hayli detaylı bilgiler edindik.

Arazi gözlemlerimizle literatür bilgisini sentez yaparak, memleketimizde, kıyıda - köşede kalmış, az tanınan veya şimdiye kadar hiç tanınmamış birçok odunsu bitkiden biri olan Dağ Çağlası - *Amygdalus arabica*'yı meslekdaşlarımıza tanıtmayı faydalı bulduk.

Eöylece, memleketimizin çeşitli iklim şartları altında ve çok değişik toprak tipleri üzerinde çeşitlenmiş ve gelişmiş olan flora mozaik'inin, daha yıllarca Türk botanikçileri için floristik - sistematik çalışmalarına imkân verecek zenginlikte olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Amygdalus arabica Olivier, *Voyage 3:460 (1804); atlas, t. 47 (1804)*.

Kısa sürgünleri nemen hemen hiç teşekkül etmeyen, dikensiz, yaprakları çok erken dökülen, 1-1.5 m. boyunda, dik duran, küçük bir çalıdır. Sürgünler çıplak, yeşil renkli (muhtemelen özümleme yapmakta) ve köşelidir (boyu boyuna girinti ve çıkıntılar uzanır). Yapraklar dar-mızraksı (linear-lanseolat), 10-40 mm. uzunluğunda, 3-5 mm. genişliğinde, her iki yüzü de çıplak, veya gençken alt yüzleri tüy-

lü, kenarları krenat-serrat dişlidir. Yaprak sapı çoğunlukla 5 mm.'den daha kısadır. Çiçekler sürgünler üzerinde teker teker bulunur. Çiçek tablası çan (kampanulat) şeklinde olup başlangıçta parlak, kahverenginde tomurcuk pulları ile çepe çevre sarılmıştır; çanak yaprakları 2.5-3 mm uzunluğunda, yumurta biçiminde, küt uçlu olup kenarları hafif tüylüdür ve dökülmeye yakın geriye doğru kıvrılır. Taç yapraklar beyaz veya soluk pembe renklidir, ters yumurta biçiminde, 5-8 mm. uzunluğunda, 4-7 mm genişliğindedir, uç kısmı yuvarlak veya kerkliklidir. Çanak ve taç yapraklar sayısı 5 dir. Stamenler (etaminler) çok sayıda olup 3-4 mm. uzunluğundadır; filamentler çıplaktır. Tek karpelden meydana gelmiş olan ovaryum başlangıçta sık tüylerle örtülüdür. Meyve küresel veya yumurta biçiminde (elipsoid) olup takriben 2.5 cm uzunluğunda'dır. Çekirdekli sulu meyve (drupa)'nın mesokarpı ve eksokarpı deri gibidir; üzeri hafif tüylü veya çıplaktır. Endokarp ise odunlaşmış, üzeri pürüzsüz, düz veya hafif çizgilidir. Tohum, kahve renginde, 1 cm. x 0,7 cm. büyüklüğündedir (Şekil 1).

Mahallinden öğrendiğimize göre, taze iken meyvenin dış kısmı (perikarp) yenmekte, tohumu (bademi) acı olduğundan yenmemektedir; bu nedenlerdirki Maraş ve Gaziantep dolaylarında bu çalıya yanlış olarak «Acı Payam» denilmektedir. Meikle (1966)'ın ifadesine göre bu yabancı bademe Irak'da, mahallî olarak «Basûrak» ve «Şinşin», İran'da ise, Badam-ı Kuhi (Dağ Bademi veya Dağ Çağlası) gibi isimler verilmektedir.

İlk olarak Olivier tarafından Irak'dan, Fırat Nehri kenarındaki Anah yakınından toplanan bu bitki 1804 yılında gene Olivier tarafından isimlendirilmiştir. Tavsifinde meyvelerin küresel olduğu belirtilmiş ise daha sonra Browicz (1969), çok sayıdaki herbaryum materyalleri üzerinde yapmış olduğu inceleme sonunda, bazı bölgelerde meyvelerin küresel olmasına mukabil, diğer bazı bölgelerde ise meyvelerin şekil bakımından küresel olmayıp, boyu genişliğinden daha uzun, sivri uçlu, yumurta biçiminde bulunduğunu tesbit etmiştir. Bu morfolojik fark nedeniyle Browicz türü iki varyeteye ayırmıştır:

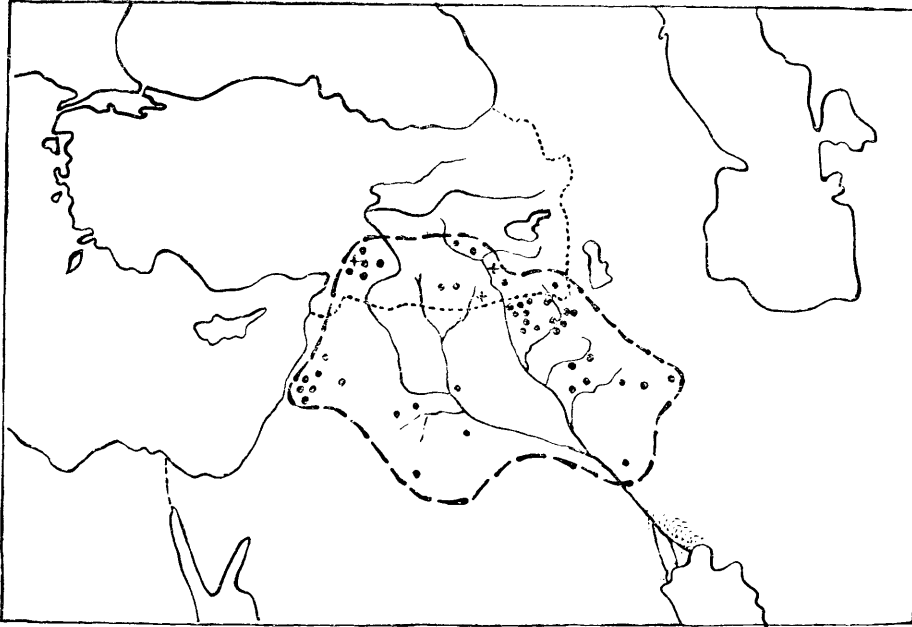
1. Meyveler küresel şekilde *A. arabica* Oliv. var. *arabica*

1. Meyveler elipsoid şekilde *A. arabica* Oliv. var. *spartioides*

Bu varyetelerden türün yayılış areali içerisinde en fazla yaygın olanı ve Türkiyede bulunanı, *A. arabica* Oliv. var. *spartioides* (Spach) Browicz, in *Rocznik XIV, Arboretum Kornickie. 1969*'dür.

Genel ve Türkiyedeki Yayılışı:

Irak, İran, Lübnan, Ürdün, Suriye ve Türkiyedir. Browicz (1969)'a göre yayılışının büyük kısmını Irak ve Türkiyede yapmakta, İran, Lübnan, Suriye ve Ürdünde ise lokal bulunmaktadır. Vertikal olarak 1650 metre yüksekliğe kadar çıkarsa da çoğunlukla 600 - 1200 m.'ler arasında fazla görülür. Browicz (1969)'in hazırladığı yayılış haritasından, gördüğümüz ve topladığımız herbarium örneklerinden anlaşılmaktadır ki, bu odunsu bitki memleketimizin Güney Doğu bölgesinde, Gaziantep, Maraş, Urfa, Mardin, Siirt ve Hakkari hudutlarımız dahilinde bir yayılış göstermektedir (Harita 1). Tarafımızdan görülen ve toplanan herbarium



Harita 1. *Amygdalus arabica*'nın, herbarium örneklerine göre, genel yayılışı. (+ tarafımızdan görülen), (Browicz, 1969'dan)

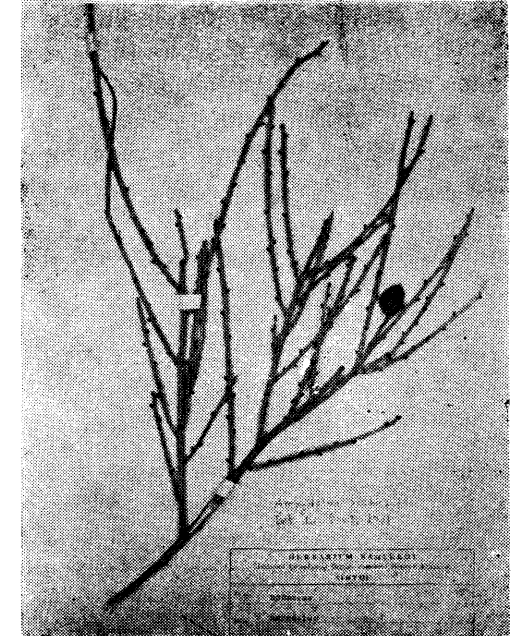
örnekleri ise: Gaziantep: ca. 300 m., IV. 1934, *Balls* 783; Mardin: Mardinin 4 km. doğusu, 1200 m., anataşı kalkerli, taşlı yamaçlar üzerinde, *Davis* 28578!; Maraş: Maraş-Kazma arası, *Yaltirik* (ISTO 4022)!; Siirt Veysel Karani yakını, Hırhıra Deresi, 800 m., *Yaltirik* (ISTO 9655)! (Resim 2 ve 3).

Yetiştirme Yeri Özellikleri:

Meikle (1966)'a göre, aşırı otlatma görmüş, erozyona uğramış yamaçlarda, bozuk meşe baltalıkları içerisinde, anataşı kalırlı, taşlı ya-



Şekil 1. *Amygdalus arabica* Oliv. 4, tohum; 5, endokarpın yandan görünüşü; 6, endokarpın alttan görünüşü (dip); 7, iki petal yapağı alınmış bir çiçeğin görünüşü; 8, meyvesi; 9, çiçekli sürgünü; 10, yapraklı sürgünü. (Meikle 1966'dan).



Resim 2. *Amygdalus arabica* Oliv. var. *spartioides* (Spach) Browicz'in herbarium örneği. Maraş-Kazma arası, Yaltirik (ISTO 4022).

maçlarda, ana kayası kum-taşı olan yamaç eteklerinde, hatta yarı-çöl sayılan yerlerde, vadi yataklarında görülür. Yazarın Guest'e atfen verdiği bilgiye göre, Kuzey Irakta, 900 - 1200 m. yükseklikler arasında bu çalı, *Anagyretum foetidae* Asosyasyonunun bir kısmını teşkil eder, *Pinus brutia*, *Juniperus oxycedrus*, *Quercus brantii*, *Q. infectoria*, *Pistacia sp.* ile birlikte bulunur.

Arazi gözlemlerimiz de yukarıdaki ifadeleri doğrular mahiyettedir. Bu çalı, Siirt'in Veysel Karani yakınında, Elazığ Orman Başmüdürlüğünün yapmakta olduğu, Karaçamların tamamen kuruduğu, fakat Kızılçamların iyi geliştiği müşahede edilen bir ağaçlandırma sahasında, kendisi gibi yapraklarını yaz ortasında döken, Mediteran flora elemanlarından *Anagyris foetida* (Kokarçalı) ile *Q. infectoria*, *Q. brantii*, *Pistacia eurycarpa* dan müteşekkil bir bozuk meşe ormanı içersinde görülmektedir. Maraş çevresinde ise, Kızılçam ormanlarından açılmış alanlarda, taşlı yamaçlarda bulunmakta, bağ ve tarla kenarlarında da çit bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Sonuç ve Teklif:

Ekonomik öneme haiz bir bitki değildir. Meikle (1966)'ın belirttiği gibi, ancak geri plânı taşlı veya kayalık olan yerlerde süs bitkisi olarak değerlendirilebilir. Fakat hepsinden daha önemlisi, bir raporumuzda da belirttiğimiz gibi (Çepel, Uslu ve Yaltirik, 1971), doğal olarak *Anagyris foetida*-*Q. infectoria* subsp. *boissieri*, *Q. brantii*-*Pinus brutia*-*Pistacia sp.* ile beraber bulunduğu göre, Güney Doğu Anadolu'da yapılması düşünülen ağaçlandırmalarda, özellikle «doğu orijinli Kızılçam» veya kontinental iklime ve kuraklığa daha fazla dayanıklı olduğu belirtilen (Mirov, 1967) ve «İran Kızılçamı» diye adlandırılan *Pinus eldarica* Medw. ile yapılacak ağaçlandırmalar için meslekdaşlarımıza, *Anagyris foetida* (hayvan otlamasından en az zarar gören bitki olması nedeniyle sahada yaygın bulunmaktadır) ile birlikte yetiştirme yerini dikte edebilir, görüşündeyiz.

LİTERATÜR

- (1). Boissier, E. — 1872, Flora Orientalis, 2, Basileae, Genevae, Lugundi.
- (2). Browicz, K. — 1969, Distribution of Woody Rosaceae in W. Asia IV, Almonds from the Section Spartioides Spach., in Arboretum Kornickie's Roznik, XIV.
- (3). Çepel, N., Uslu, S., Yaltirik, F. - 1971, Elazığ Orman Başmüdürlüğü Bölgesinde Yapılacak Ağaçlandırmalarda Kullanılacak Ağaç Türlerinin Seçimi ile İlgili Rapor. (Orman Bakanlığı, A.E.K. Genel Müdürlüğüne verilmiştir, basılmamıştır).

- (4). Meikle, R. D. — 1966, Prunus L. in Flora of Iraq, 2: 153 — 170, Baghdad.
- (5). Mirov, N. T. — 1967, The Genus Pinus, p. 255.
- (6). Post, G. E. — 1932, Flora of Syria, Palestine and Sinai, Beirut.
- (7). Schneider, C. K. — 1906, Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde. 1, Jena.
- (8). Zohary, M. — 1963, On the Geobotanical Structure of Iran. Bull. of the Research Council of Israel, Sect. D., Botany, Suppl. to Vol. 11 D.